

NIJOLĖ GAŠKAITĖ. PASIPRIEŠINIMO ISTORIJA. VILNIUS, 1997

Gintautas Žebelis

Partizaninis karas Lietuvoje pasižymėjo savo apimtimi, žiaurumu, aukų skaičiumi ir ilgumu. Sovietams buvo priešinamasi visą sovietmetį, nors jėgų santykis buvo nelygus. Nuslopinę partizaninį karą, sovietai paskubėjo jį apšmeižti ir parodyti kaip nusikaltėlišką. Propagandai skleisti buvo parašyta gausybė straipsnių, prileista knygų, kuriami net dokumentiniai ir meniniai filmai. Partizaninio karo istoriją tenka perrašyti iš naujo. Jau beveik dešimtmetis, kaip Lietuvoje partizaninis karas yra tiriamas ne iš sovietinių pozicijų. Apie pokario kovas parašyta daug straipsnių, leidžiami partizanų atsiminimai, dokumentų rinkiniai. Turime net keletą periodinių leidinių, skirtų apžvelgti partizaniniam karui. Vienas svarbesnių periodinių leidinių yra Laisvės kovų archyvas, kuris eina jau nuo 1991 m. Jame publikuojami partizanų dokumentai, atsiminimai, įvairūs straipsniai.¹ Tokioje gausoje spaudinių monografinio pobūdžio knygų, skirtų aptarti partizaninį karą, turime išties nedaug. Čia būtų galima išskirti išeivijos istoriko K. K. Girniaus knygą „Partizanų kovos Lietuvoje, kuri pasižymi analitiškumu.“² 1996 m. skaitytoją pasiekė autorių kolektyvo parašyta knyga „Lietuvos partizanai 1944 – 1953 m.“³ Tai yra išsamus, turiningas ir nuodugnai pagrįstas archyvine medžiaga darbas. Pagaliau turime 1997 m. išėjusią N. Gaškaitės knygą „Pasipriešinimo istorija“.

Besidominčiam pokario istorija skaitytojui N. Gaškaitės pavardė turėtų būti gerai žinoma. Ji yra daugelio straipsnių, skirtų apžvelgti partizaninėms kovoms, autorė. Daugelis jos darbų publikuoti Laisvės kovų archyve. Beje, pati N. Gaškaitė už priklausymą pagrindžio organizacijai „Laisvę Lietuvai“ 1958 m. buvo nuteista 7 metams laisvės atėmimo.⁴

Knyga „Pasipriešinimo istorija“ yra parašyta remiantis partizanų ir sovietinių represinių struktūrų archyvais, liudininkų prisiminimas ir tyrinėtojų darbais. Ši knyga pasižymi lengvu stiliumi, jai kiek būdingas romantiškumas.

N. Gaškaitė tyrinėja partizaninį karą nuo 1944 m. iki galutinio užgniaužimo. Aprašomi net pačių paskutiniųjų partizanų likimai (P. 140 – 143). Knygoje nuosekliai aptariami visi partizaninio karo etapai, partizanų taktikos pokytis 1945 m. N. Gaškaitė rašo: „Rengiantis ilgesniam partizaniniam karui su gausesnėmis ir geriau ginkluotomis priešojėms, teko tausoti jėgas ir atsisakyti atvirų kautynių. Todėl dažniausiai partizanų kovose operacija tapo pasala“ (P. 38). Autorė nurodė, jog perpratus partizaninio karo taktiką, partizanų nuostoliai sumažėjo. Jei 1944 – 1945 m. žuvo apie pusė per visą partizaninį karą kritusių kovotojų ir jų žūties santykis su kareiviais buvo daug kartų didesnis, tai 1946 m. partizanai įgavo persvarą – nukovė daugiau kareivių bei pareigūnų nei patys patyrė nuostolių. Tokia persvara išliko iki 1949 m. (P. 54). N. Gaškaitė parodė, kad sovietinė valdžia, norėdama paruošti dirvą kolchozų kūrimui ir sunaikinti partizanų atsparą kaime, suplanavo masinius trėmimus, pradėdant nuo 1948 m. (P. 118, 123). Knygoje autorė nuosekliai apžvelgė partizaninių struktūrų organizavimąsi ir jų vienijimąsi, įkuriant Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą (LLKS). N. Gaškaitė aprašė net partizanų ateities vizijas dėl nepriklausomos Lietuvos (P. 113 – 116).

N. Gaškaitės darbas pasižymi universalumu, jame glaustai išdėstomos visos temos, sietinos su partizaniniu karu. Knygoje yra nemažai statistikos, grafikų ir schemų. Ji gausiai iliustruota partizanų nuotraukomis. Lygiai pusė knygos apimties yra skirta partizanų tekstų chrestomatijai. Čia pateikiami partizanų laiški, eilėrašiai, dainos, maldos, ištraukos iš

dienoraščių. Galbūt tai kiek sentimentaloka, tačiau taip parodoma, kokiomis nuotaikomis gyveno partizanai, koks buvo jų dvasinis pasaulis.

N. Gaškaitė knygos pratarėje rašo, jog tikisi, kad ši knyga galės suteikti naujų paskatų doriniam bei pilietiniam ugdymui. Knyga dedikuojama “istorijos mokytojams, vyresniųjų klasių moksleiviams, visiems, besidomintiems Tėvynės istorija” (P. 15). Mes nemanome, kad dėl to darbas galėtų būti supaprastintas, jam keliami žemesni reikalavimai ar pagaliau jame apeinamos kokios nors sudėtingesnės problemos.

Sovietinė istoriografija visą partizaninį judėjimą vaizdavo vien tik kaip nusikaltėlišką ir inspiruotą vietinių antitarybinių elementų, buožių bei užsienio imperialistų. Patys partizanai buvo vadinami banditais, hitlerininkų pakalikais, buržuaziniais nacionalistais. Sovietai stengėsi partizanus pavaizduoti amoraliais, ypač žiauriais žudikais, kriminalistais. Neigiamas partizanų įvaizdis buvo kuriamas nuosekliai, tam naudotasi net falsifikacijomis.

N. Gaškaitė rašo, jog dar “1958 metais LKP CK biuras nutarė iš KGB ir LKP istorijos instituto darbuotojų sudaryti specialią redakciją, ruošiančią publikacijas apie “banditų” žvėriškumus. Kasmet būdavo išspausdinama daugybė straipsnių, sukuriama karo filmų, leidžiamos knygos, kuriose partizanai vaizduojami kaip baisūs sadistai, keršto trokštantys žudikai. Nevengta visokių klastočių” (P. 145). Taip sovietiniame karo žurnale kunigas A. Ylius, Tauro apygardos ir Lietuvos išlaisvinimo komiteto kūrėjas, buvo parodytas kirviu kapojantis žmonėms galvas. Kunigas grįžęs iš konclagerio įsidarbino miško kirtėju, ten ir buvo nufilmuotas (P. 146).

Sovietinėje istoriografijoje buvo prikurta daug falsifikacijų, iškraipoma tikrovė. Partizanai iš tiesų daugelio jiems priskiriamų nusikaltimų nebuvo padarę, tai tik sovietinės propagandos padarinys. Tačiau reikia pripažinti, kad vis dėlto kai kuriuos nusikaltimus partizanai buvo įvykdę. Patys partizanai prisipažįsta, kad būta bereikalingų susidorojimų, smurto aktų.⁵ Sovietiniai tyrimai apie partizaninį judėjimą stovi ant kertinio akmens – partizanų nusikalstamos veiklos. Deja, tuose tyrimuose tikrovė susipynusi su falsifikacijomis. Pastarojo laiko lietuviškosios istoriografijos tuo neapkaltsi. Tačiau ji turi savo ydų. Čia labai nenoriai kalbama apie partizanų nusikalstamo pobūdžio veiksmus, apie nužudymus, o kartais šios temos yra nustumiamos į šalį ar ignoruojamos. Susidaro toks įspūdis, kad štai sovietai apjuodino partizanus, o dabar reikia kalbėti tik apie gerus darbus, nes visa kita jau nebeaktualu. Tirti partizanų nužudymus reikia ne tam, kad apjuodintume juos, o tam, kad būtų atspindėta realybė. Čia terminas “nužudymai” vartojamas ne kaip būtina turintis nusikaltimo požymį, bet kaip bendro pobūdžio veiksmas. Buvo ir teisėtų partizanų nužudymų, kai susidorota su per daug aktyviais kolaborantais, šnipais ar skundikais, dėl kurių darbelių sovietai represavo žmones. Partizanai atstovavo Lietuvos valstybei ir vykdė teisingumą. Pastarojo laiko lietuviškoji istoriografija mieliau tyrinėja partizanų organizacinių struktūrų kūrimąsi, saugumiečių infiltracijas į būrius ar kitokius klausimus, tačiau nėra išsamesnių sisteminių tyrimų dėl nužudymų. Jei yra kalbama apie partizanų nusikaltimus, tai labai fragmentiškai. Aukščiau išvardintos pastabos tinka N. Gaškaitės knygai “Pasiaprašimo istorija”. Knygoje yra skyrius “Drausmė. Kova su girtavimu” (P. 81). Tačiau čia apsiribojama išvardijimu, kokios pabaudos buvo numatomos partizanų statutuose už nusikaltimus, kas buvo draustina (P. 82). Taip pat yra paminėti keli pavieniai partizanai, nuteisti karo lauko teismo mirties bausme už plėšikavimą ir gyventojų terorizavimą (P. 83). Tuo viskas ir baigiama. Tačiau čia tenka pasigesti tyrimo sistemiškumo. Kiek buvo laikomasi tų drausmės statutų, kokio pobūdžio buvo dažnesni partizanų nusikaltimai, kaip tai veikė visuomenės požiūrį į partizanus? Kokias bausmes partizanai taikė gyventojams ir kokios iš jų buvo

teisėtos, o gal buvo nusikalstamo pobūdžio? Reikia gilintis į šias problemas. Partizanai buvo ne tik nusikaltėliai, o patriotai, bet dėl sovietinės propagandos poveikio jų kaip banditų įvaizdis žmonių sąmonėje stipriai išsiskynė. Tačiau dabar gali būti kuriamas vaizdas, kuris pretenduoja į kažkokį sterilumą, kai apeinamos kai kurios problemos.

Partizanai ir sovietai kariavo ne tik ginkluotą, bet ir ideologinį karą. Šioje sunkioje kovoje partizanai kartais griebdavosi ir beatodairiškų veiksmų, kurie smerktini. N. Gaškaitė knygoje aprašo partizanų draudimus gyventojams dalyvauti pasilinksminimuose ar kokiuose nors sovietiniuose renginiuose. Nors autorė partizanų atgrasinimo akcijas, kai šie į šokius ar renginius įmesdavo sprogmenis, pavadina teroristiniu aktu, tačiau pagal dėstomą medžiagą jaučiamas noras pateisinti tokius partizanų veiksmus. N. Gaškaitė rašo:

“Okupacinė valdžia, terorizuodama gyventojus, nuolat diegė “naujovišką” gyvenimo būdą: rengė visų sovietinių švenčių minėjimus, pasilinksminimus, demonstravo sovietinius ar trofėjinius kino filmus, skaitė propagandines paskaitas. Partizanai, norėdami sutrukdyti sovietinės ideologijos skleidimą, draudė dalyvauti tokiuose renginiuose. Apie tai skelbdavo savo įsakymuose, atsišaukimuose. Ypač amoralūs būdavo pasilinksminimai ir šokiai tautos gedulo – masinių trėmimų – metu (P. 120 – 121). Galima sutikti, kad tai buvo amoralu, tačiau tuo niekaip negalima pateisinti akivaizdaus nusikaltimo – žmonių žudymo be atrankos. Taip vienoje partizanų akcijoje Aukštaitijoje, kai į Šimonių klubą buvo įmesta granata, žuvo 19 žmonių (P. 121). Reikia pasakyti, kad partizanai dažniau ne sprogdindavo šokius, o tik sumušdavo jų dalyvius ar ką nors ištarkuodavo tarka ir apiberdavo druska. Tai nepanašu į bausmės įvykdymą už neklusnumą įsakymams, bet labiau į pasityčiojimus. Partizanų drausmės statutuose buvo uždrausta žeminti ar kaip nors tyčiotis iš nusikaltusiųjų, tačiau realybėje visko pasitaikydavo.

N. Gaškaitės knygoje nemažai statistikos grafikų, schemų, atspindinčių partizaninio karo ir sovietinių represijų mastą (P. 44, 103, 120, 137, 138, 147). Beveik absoliuti dauguma grafikų ir schemų yra sudaryti pagal MGB suvestines. Vienas iš knygos trūkumų yra tai, kad joje nėra pateikiama alternatyvi statistika (tyrinėtojų apskaičiuotų duomenų), o remiamasi daugiausia tik sovietine MGB statistika. Pastarojo laiko tyrimai parodė, kad sovietinėje statistikoje būta daug netikslumų ir iškraipymų.

Autorė teigia, kad 1945 m. pavasarį buvo 30 000 partizanų (P. 36). Iš kur imami tokie duomenys arba kaip šis skaičius buvo apskaičiuotas, nėra nurodoma. Pagal taip dažnai N. Gaškaitės naudojamą tarybinę statistiką, 1945 m. pavasarį buvo 6243 partizanai⁶. Partizaninio karo dalyvis J. Lukša (Daumantas) savo atsiminimuose yra rašęs, jog 1945 m. pavasarį Lietuvoje veikė apie 30 000 partizanų⁷. Greičiausiai iš J. Lukšos atsiminimų tas 30 000 partizanų skaičius bus patekęs į lietuvišką istoriografiją, kur jis taip dažnai minimas. Išeivijos istorikas K. K. Girnius tokį 30 000 partizanų skaičių yra užginčijęs, teigdamas, kad jis yra pernelyg didelis⁸. Dabar nustatyti, kiek 1945 m. pavasarį buvo partizanų, yra sunku, galima daug ginčytis, bandyti priskaičiuoti ir besislapstančius nuo mobilizacijos vyrus. Aiškumo dėlei N. Gaškaitei derėjo nurodyti, iš kur imami tokie duomenys apie partizanų gausumą arba kaip šis 30 000 vyrų skaičius buvo apskaičiuotas.

N. Gaškaitė, rašydama apie Lietuvių tautinės tarybos atsišaukimą, vartoja genocido terminą (P. 54). Sovietinių represijų pobūdis Lietuvoje neatitinka Genocido Konvencijoje numatytų požymių, todėl genocido terminas nevertotinas.

Tiesmukiški ir radikalūs yra autorės teiginiai apie sovietinių kadro ir ekonominių pertvarkymų politiką. N. Gaškaitė rašo: “Okupacinė valdžia, norėdama nutautinti ir kolonizuoti kraštą, visai skatino kitataučių vykimą į Lietuvą. 1944 – 1947 metais

organizuotai buvo atkelta per 10 tūkstančių “specialistų...” (P. 28). Tačiau pati autorė kiek žemiau iš dalies atsako į klausimą, kad atvykstama iš dalies dėl ekonominių priežasčių: “Rusakalbiai” darbuotojai, gindamiesi nuo Sovietų Sąjungoje siaučiančio bado, noriai važiavo į okupuotus Baltijos kraštus (P. 28). N. Gaškaitė, plėtodama savo mintį apie nutautinimą ir kolonizavimą, teigia: “Naikindami ekonominį savarankiškumą ir vykdydami **nutautinimo politiką** (išskirta mano – J. Ž.), okupantai plėtojo integruotą į Sovietų Sąjungos ūkį” (P. 28). Toliau yra rašoma, kad Lietuvoje buvo sukurta turbinų, staklių, elektrotechnikos pramonė, o vėliau pastatytos gamyklos gigantai – Akmenės cemento, Jonavos ir Kėdainių chemijos, Mažeikių naftos perdirbimo gamyklos, Ignalinos atominė elektrinė, ir visa tai buvo kryptinga politika (P. 28). Reikia sutikti, kad tai buvo kryptinga sovietų ekonominė politika, bet čia kalbėti apie kryptingą nutautinimo politiką negalima. Lietuva buvo tapusi sovietų okupacijos dalimi ir turėjo tenkinti jos ekonomines užmačias. Tačiau taip pat buvo tenkinami ir Lietuvos ekonominiai interesai. Ar yra blogai, kad sovietai sukūrė Lietuvoje pramonę? Jei to nebūtų buvę daroma, sovietus galėtumėm apkaltinti, kad jie norėjo Lietuvą paversti atsilikusiu kraštu.

Galima būtų pateikti ir bendresnio pobūdžio pastabų. Galbūt knygoje piešiamas kiek supaprastintas partizaninio karo vaizdas, nėra išskirta Lietuvos regionų specifika kovose, nekeliama santykių tarp gyventojų ir partizanų problematika.

Kaip reiktų vertinti N. Gaškaitės knygą “Pasipriešinimo istorija” galutinai? Knygoje yra spragų, tačiau jų nereiktų per daug sureikšminti. Šiai knygai būdingas sentimentalumas, tačiau tai nėra didelis trūkumas. Apskritai knyga pasižymi glaustumu, joje aiškiai dėstomos problemos. Manome, kad skaitytojas, perskaitęs šią knygą, galės susidaryti pakankamai išsamų pokario vaizdą Lietuvoje.

Išnašos

- ¹ Be minėto Laisvės kovų archyvo, galima dar paminėti periodinius leidinius “Tautos atmintis”, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto leidžiamą “Darbai”.
- ² *Girmius K. K.* Partizanų kovos Lietuvoje. Vilnius, 1990.
- ³ *Gaškaitė N., Kašėta A., Kuodytė D., Ulevičius B.* Lietuvos partizanai 1944 – 1953 m. Kaunas, 1996.
- ⁴ *Bagušauskas J.* Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944 – 1966 metais // Laisvės kovų archyvas. Kaunas, 1996. Nr. 17. P. 40.
- ⁵ Partizanų vadas A. Ramanauskas (Vanagas) savo atsiminimuose pateikia konkretų atvejį, kai partizanai įvykdė mirties nuosprendį vienam ūkininkui, nors, kaip vėliau paaiškėjo, kaltinimai atrodė buvę suklastoti. A. Ramanauskas mini, kad partizanai galėdavę būti suklaidinami žmonių iš keršto paskatų. (*Ramanauskas A.* Daugel krito sūnų... Vilnius, 1992. P. 373); Partizanų aprašytų nusikaltimų pavyzdžių galima rasti atsiminimuose, dienoraščiuose, spaudoje. Taip viename partizanų laikraštyje “Ugnis” (LLKS Kęstučio apygardos organas. 1951 m. sausis, Nr. 1(3)) pateikiamas aprašymas, kaip begirtuokliaujantys partizanai ėmė plėšti ūkininkus, prievartauti merginas (*Nenugalėtoji Lietuva*, 4. Vilnius, 1996. P. 115).
- ⁶ *Anušauskas A.* Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940/1958 metais. Vilnius, 1996. P. 216.
- ⁷ *Daumantas J.* Partizanai. Vilnius, 1990. P. 76.
- ⁸ *Girmius K. K.* Partizanų kovos Lietuvoje... P. 197.